

AGRARNI ODNOSI NA PODRUČJU BIVŠE DUBROVAČKE REPUBLIKE (1814—1850)

STIJEPO OBAD

Zemljišni odnosi na području bivše Dubrovačke Republike složene su i specifične naravi, stoga ih treba pažljivo promatrati i proučavati. Za bolje razumijevanje tih odnosa spomenuto razdoblje može se analizirati kroz dvije osnovne razvojne faze, i to: od dolaska Austrije 1814. do 1841, za koje je vrijeme stanovništvo dubrovačkog kraja oprosteno od plaćanja poreza državi, a radna činidba kmetova prema zemljišnim vlasnicima bila je nešto blaža i mogla se potkraj toga perioda zamijeniti novčanom naknadom. Druga faza traje od 1841. do 1850, kada se na tom području prvi put uvodi i plaća porez u obliku desetine ili paušalne desetine, da bi se posljednje godine na temelju izrađenog katastra počeo ubirati u vidu zemljarine. Pokušat ćemo utvrditi osnovne tendencije u rješavanju kmetskih odnosa u navedenom razdoblju.

I

Poslije pada Republike zemlja je i dalje ostala u rukama posjednika, uglavnom dubrovačke vlastele, na čijim imanjima rade kmetovi i polovnici.¹ Izgubivši vlast i gospodarsku moć, vlastela se

¹ O razvitku zemljišnih odnosa, kmetstvu i polovništvu vidi: D. Roller, »Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća«, *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske*, knj. 5, Zagreb (1955); M. Medini, *O postanku i razvitku kmetstva i težačkih odnosa u Dalmaciji*, Zadar 1920; A. degl' Ivellio, *Saggio d'uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa*, Dubrovnik 1873; V. Pappafava, *O kmetstvu s osobitim obzirom na Dalmaciju i o kmetskih težačkih odnošajah na području bivše Dubrovačke republike*, Zagreb 1866; Nikola Zvonimir Bje-
lovučić, *Povijest Poluotoka Rata (Pelješca)*, Split 1921; te *Riješenje dubrovačkog kmetstva i polovništva*, Dubrovnik 1924; M. Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941. g.*, Sarajevo 1958; R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, (Seljaštvo)*, Sarajevo 1968; A. Smirić, *Intorno al Contadinaggio, alla Colonia, e ad altri rapporti giuridici fra proprietari e coltivatori nel territorio della fu repubblica di Ragusa, e della Dalmazia in generale*, rukopis u Historijskom arhivu u Zadru. U daljem tekstu *HaZdr*.

teško snalaze u novim prilikama, zapuštaju svoja imanja od Pelješca do Konavala i skoro svu inicijativu oko unapređenja poljoprivredne proizvodnje prepuštaju kmetovima.² Umjesto neograničene radne činidbe u doba Republike, od 1800. kmet radi devedeset dana u godini, i takvo stanje, s nekim izmjenama, ostat će i slijedećih desetljeća.³ Za francuske i austrijske uprave odnosi između vlasnika zemlje i kmeta u pogledu daća ostali su nepromijenjeni, a u vezi s tlakom vlada je bila primorana više puta posredovati.

Odlukom Bečkog kongresa 1814/15. područje bivše Dubrovačke Republike ulazi u sastav Habsburške monarhije, ali donekle uživa privilegirani položaj u okviru Dalmacije.⁴ Naime, u gospodarskom pogledu Austrija uzima u posebno razmatranje područje bivše Republike zbog jake državne tradicije, stoljetne posebnosti i nezavisnosti Grada i Republike, šteta koje je pretrpio u sukobu velikih sila na početku stoljeća, te da novi politički sistem ne padne teško na leđa podanika »...odredi za gnekoliko godina da Dubrovnik ne bude podložan haracju.«⁵

Tako prvih desetljeća Austrija oslobađa stanovništvo grada i okolice od poreza, a i od vojne obaveze, koja se uvodi tek početkom osamdesetih godina stoljeća.^{5a} U vojsku idu dobrovoljci ili pak oni po kazni. U to doba mnogi stranci su se pitali: »Je li moguće da su

² Vlastela se nisu mogla pomiriti s novom političkom stvarnosti, načelima i duhom vremena. Među njima, osobito konzervativcima zavladała je apatija i nostalgija za Republikom, te se znatan broj nije htio ženiti, a to će pospješiti izumiranje pojedinih obitelji. Dolaskom Austrije neki su odselili u inozemstvo, najviše u Veneciju, Beč i Pariz, a drugi su se zatvorili u svoje kuće, dvorce i biblioteke. Nekolicinu Beč odlikuje ordenima, viteškim naslovima i zlatnim ključevima, a drugima daje doživotne pomoći. Tridesetih godina spominju se vlasteoske obitelji: Bona, Bonda, Bozdari, Kaboga, Cerva, Ghetaldi, Ghetaldi-Gondola, Giorgi, Giorgi-Bona, Gozze, Gradi, Menze, Natali, Pozza, Saracca, Zlatarić, Sörgo, Zamagna, Ismaelli (Korčula) i Bizzaro (Orebić). (Štampe sv. 22 br. 1770 *HaZdr.*

³ Misc. CLXV Poz. br. 24 $\frac{638}{K 1840}$ od 5. rujna 1843, *HaZdr.* Godine 1800.

dubrovački Senat donio je odluku koja pored ostalog utvrđuje vrstu i količinu hrane koju je gospodar dužan dati kmetu za vrijeme rada, i to: dva kutla vina, jedan kutao sočiva, uz dovoljan začim soli i ulja. Nagrada je mogla biti i u novcu, prema tome kako se stranke dogovore. Ako kmet radi za vrijeme kišovitih i svečanih dana, dobit će polovinu gore spomenutu.

⁴ Bivše područje Dubrovačke Republike u doba Austrije teritorijalno se poklapa s dubrovačkim okruženjem, kojemu je pridodat otok Korčula, koja nije bila pod Republikom. Na Korčuli nije bilo pravo kmetstvo, nego kolonatsvo, premda se i tamo katkad upotrebljavala riječ kmet i za isključivog polovnika, ali obično se govorilo kolon.

⁵ Rg. 1367 bilj. 1 str. 44, Naučna biblioteka u Dubrovniku. Usp. Engel-Stojanović, *Povijest Dubrovačke republike (Najnovija povijest Dubrovnika)*, Dubrovnik 1923, str. 432.

^{5a} I Bokelji su oslobođeni plaćanja poreza i vojne obaveze kao i stanovništvo dubrovačkog kraja.

ova čeljad pod Austrijom?«⁶ Međutim, za vlade cara Franje I birokraciji u Zadru i Beču nije bilo pravo da Dubrovnik u Dalmaciji uživa povlastice, tj. da u pogledu poreza nije izjednačen sa stanovništvom ostale Dalmacije, te je pokušala sklonuti »vladarevu pravednost i blagost na štetu Dubrovnika, ali joj to nije uspjelo za života Franje.«⁷ Na temelju postojećih razlika, birokracija umjetno stvara i produbljuje netrpeljivost između Dubrovčana i ostalih Dalmatinaca i na tome gradi i učvršćuje svoj politički sistem.

II

Francuske revolucionarne ideje svakako su ostavile traga i u dubrovačkom kraju, osobito na zapadnom, pelješkom dijelu. U svim općinama na Poluočoku primjećuje se nezadovoljstvo kod kmetova što moraju raditi devedeset dana u godini svome zemljišnom gospodarstvu, a tomu je pridonijela glad i epidemija kuge, koja se proširila iz drugih krajeva Dalmacije na predjele zapadno od Dubrovnika.⁸ U vezi s tim, pelješki sindici Vinko Agustinović iz Trpnja, Antun Nozgrica iz Janjine i Josip Radoš iz Kune mole 1814. vladu Dalmacije »da se ukine varvarski sustav lične služnosti o teretu težaka,«^{8a}

⁶ I. Stojanović, *Dubrovačka književnost*, Dubrovnik 1900 292.

⁷ Povjerljivi spisi br. 13/p od 13. veljače 1849, Historijski arhiv u Dubrovniku (Arhiv općine).

⁸ Misc. 23 Poz. XVIII table 1—11, te misc. 186 P. 24 1.1 HaZdr. Usp. M. Murvar, *Proglas o hranju kuge u dubrovačkom kraju 1815, Naše more* 6, (11. prosinca 1961).

^{8a} Da bi mogao udovoljiti obavezama prema zemljišnom gospodarstvu, seljak je bio primoran da neplodno i brdovito zemljište pretvara u vinograde i maslinjake. Oranica je bilo sve manje, najviše u Konavlima, dok na Pelješcu, Korčuli, Stonskom Primorju i bližjoj okolini grada površina poslianih žitaricama ima malo. Dvostruko više površina je pod vinovom lozom nego pod žitaricama, a višestruko na Pelješcu, Korčuli i bližjoj okolini Dubrovnika, dok nešto manje u Primorju i Konavlima. Neobrađenih površina je četiri puta više nego obrađenih, osobito u Primorju, Pelješcu i Korčuli, a nešto manje u Konavlima i okolini grada. Kada žito dobro rodi može podmiriti potrebe stanovništva za 3 do 4 mjeseca u godini, ostalo se uvozi iz Italije i istoka. Srednji urod vinove loze može dati sedamdeset tisuća barila, dok 3/4 potroši stanovništvo okružja. Ostalo se izvozi. Zbog slabe preradbe, loših podruma i toplih ljeta, vino teško može pregodištiti. Od 1815—1836. cijena mu se kreće od 3 do 5 florina. U dubrovačkom kraju uzgaja se dvadesetak vrsti maslina, te je ulje među najboljima u Dalmaciji. Kada masline dobro rode, proizvede se oko pet tisuća barila, a od toga se prodaju oko dvije tisuće, i to najviše u Italiji. (*Srbsko-dalmatinski magazin* (1848), 33—34; *Peštansko-budimski skoroteča* br. 68, 10. listopada i br. 74, 31. listopada (1843), *Danica ilirska* br. 24, 15. lipnja (1839); *Manuale provinciale della Dalmazia nell'anno 1848*, 252; *La Dalmazia 1845—1847*, te Rossi, *Cenni storici statistici e topografici del Distretto Pretorile di Sabioncello...* — rkp. 516 Naučna biblioteka u Dubrovniku).

sustav koji se opire i ponizuje ljudsku narav i protivan je svakom izobraženom narodu«. Dakle, trebalo je ukinuti rad od devedeset dana i zabraniti gospodarima da prisvajaju kuće kmetova, pravo da kažnjavaju kmetove, te da se smanji prihod gospodarima i ukine pravo da vlastelin može uzeti kmeticu za »djevojku«.

Dalmatinska vlada razmatrala je pelješki zahtjev i donijela naredbu da kmetovi i dalje moraju raditi na imanjima vlastele devedeset dana, ali ne više od tri dana u tjednu. Ako je pak vlasteoska baština udaljena više od pet sati od stalnog mjesta prebivališta, kmet nije dužan ići na posao. Ako je udaljenost do pet sati hoda po moru ili suhu, tada mu se vrijeme u dolasku i povratku uračunava u rad, a gospodar ga mora opskrbiti hranom. Vlastelin ne može unaprijed suditi kmetu, već jedna i druga stranka dolaze na sud koji izriče presudu. Također gospodar ne može uzimati kćeri i sestre kmetova za sluškinje.¹⁰

Stanovništvo ovog kraja marljivije je od onog ostale Dalmacije, a među njima Konavljani su najoborniji za izvaditi napredak od različne verzije. Pored žitarica, loze i maslina gaji se i južno voće, šljive (Zupa), rogači (Korčula), svilena buba i ponešto pčelarstvo. (V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, volume primo, Venezia 1869. 38 i S. Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Split 1955. 84—91). Dubrovčanin Marko Marinović preporučuje da se sadi »kostanj«, »murve Filippine« i limuni. Sve se više uzgaja i krumpir, osobito u Konavlima, te ga donose prodavati u Dubrovnik. (*Zora dalmatinska* 1845, br. 22 74—75).

Ni jedan grad u Dalmaciji nije izvršio toliki utjecaj na selo kao Dubrovnik na svoju okolinu. Seosko stanovništvo bilo je u stalnom dodiru s vlastelom i drugim građanima, te je primalo gradske navike, koje su ostavile odraza na njihovu držanju i ponašanju. Mnogi su se odlikovali otmjenošću, urednošću i čistoćom, premda većina nije znala čitati ni pisati. U mnogočemu mogli su im zavidjeti stanovnici Toskane. (*Gazzeta di Zara* br. 61 od 30. lipnja 1844. 344 dalje; *Das Ausland* br. 172 od 20. lipnja i br. 173 od 21. lipnja 1832. U vezi s tim usporedi *Jugoslavenski list* br. 86 od 26. ožujka 1932. i *Wiener Zeitung* br. 246 i 247 od od 1830).

¹⁰ V. Pappafava, *O kmetstvu s osobitim obzirom na Dalmaciju i o kmetских težućkih odnosajah na području bivše Dubrovačke republike* 47—48; N. Z. Bjelovučić, *Povijest Poluotoka Rata (Pelješca)* 167—169. Usp. *Riješenje dubrovačkog kmetstva i polovništva* 16—18 (isti pisac); te S. Antoljak, *Bune pučana i seljaka*, Zagreb 1956, 104.

¹⁰ Tekst naredbe iz 1815. u prijevodu glasi:

1. Kmetovi su dužni da izvršavaju sve svoje obaveze prema gospodarima, ukoliko se temelje na zakonima ili na običajima koja imaju zakonsku snagu, ako nije drukčije određeno ovom Naredbom ili u zakonitoj formi sačinjenim ugovorima između gospodara i kmetova.

2. Gospodari su s druge strane obavezni da s najvećom tačnošću izvršavaju prema svojim kmetovima sve obaveze, koje im nalažu zakoni prethodno izdani i ovo Naređenje.

3. Radne činidbe jednog kmeta ne smiju u jednoj godini prekoračiti vrijeme od devedeset dana. Ako je radna činidba skraćena na manji rok, ostaje kako je utanačeno.

4. Gospodar može zahtijevati radnu činidbu i preko devedeset dana, ali samo u slučaju da kmet radi samo tri dana u istom tjednu, kako bi imao dovoljno vremena da obavi svoje domaće poslove.

PREGLED OBRADENOG, OBRADLJIVOG I NEOBRADENOG ZEMLJIŠTA

OKRUG	PRETURE	BROJ OPGINA		Obradeno zemljište													Obradeno zemljište					Neobrađeno zemljište				
		Posjana	N' ve pod	Pod trsjem	Polja											Sume	Ukupno	Zgrade i dvorišta	Solane	Neplodne vode	i putevi	Ukupno	Ukupna površina			
					Pod maslinama	Pod trsjem maslinama	i voćkama	Obični	Pod maslinom	Pod maslinom	i voćkama	Maslinaci	Vrtovi	Livade	Ukupno									Pasnjaci	Posumljeni pasnjaci	Močvare
	KORČULA	9	1.553	—	488	—	4.309	1.719	—	914	137	—	9.150	13.128	7.148	—	26.973	47.249	73	—	659	732	57.131			
	OREBIC	25	509	—	129	—	3.512	1.617	—	1.040	134	—	6.941	31.109	5.425	—	685	37.220	54	—	1.204	1.258	45.419			
	SILANO	36	3.231	—	1.078	—	994	1.168	—	660	112	21	7.324	46.338	6.191	40	9.302	61.371	71	80	730	881	70.076			
	DUBROVNIK	40	1.237	—	793	—	1.112	1.322	—	2.865	265	—	7.584	14.452	3.390	16	2.020	19.878	126	—	779	905	28.367			
	CAVITAT	30	3.843	25	1.211	1.385	2.394	80	1.170	—	96	—	10.294	11.610	10.893	—	2.810	25.313	59	—	760	819	36.335			
	SVEGA	140	10.463	25	3.699	1.385	12.321	5.906	1.170	5.479	734	21	41.203	116.637	33.048	56	41.790	191.531	383	80	4.132	4.595	237.329			

Vlasnici zemljišta žale se protiv tih odredaba i traže da se opozove naredba vlade i da uspostave dubrovački zakoni, ali je vlada 1817. to odbila. Stupanjem na snagu austrijskog građanskog zakonika (1. I 1816) svi zakoni ranijeg političkog poretka, koji su se odnosili na kmetско pitanje ukinuti su.¹¹ Prema Ivelliju »vlastine odredbe od 1815. i 1817. osujetile su spletke nekolicine buntovnika i podrezale krila stanovitim utopijama, tako da je prvih godina bilo malo prepiraka u kojima je trebalo tražiti posredovanje vlasti«. ¹²

Od 1815. odnosi između vlastele i kmetova nisu se u biti izmijenili, već nešto modificirali u duhu austrijskog građanskog zakonika. Vlasti su na strani privatnog vlasništva i ne udovoljavaju svim zahtjevima kmetova, već traže sporazum u nastojanju da zadovolje jedne i druge. Kmet nije pravno izjednačen s vlastelinom, samim tim što je feudalni vlasnik zemlje zadržao svoje privilegije, a na kmetu su i dalje ostale njegove kmetске obaveze. Međutim, vlasnik zemlje ne može kmeta globiti, ali kmet treba sve davati što je po običaju i zakonu.¹³ Ubuduće sporove između

5. Kmet nije dužan vršiti radne činidbe, ako je radno mjesto udaljeno više od pet sati od mjesta njegova stanovanja (bilo kopnom ili morem).

6. Vrijeme koje kmet provede na putu mora mu se uračunati u vrijeme radne činidbe. U slučajevima kada je za polazak i povratak potrebno pet sati, računa mu se na polasku i povratku kao da je radio čitavo pola dana što treba uzeti u obzir kod izračunavanja dana u tjednu.

7. Gospodar je dužan dati kmetu za pola dana u polasku i pola dana u povratku izdržavanje kako je predviđeno odlukom Senata od 29. ožujka 1800. za svečane i kišne dane.

8. Ako je kmet prisiljen da zbog nevremena putujući morem ostane na putu više od pet sati bilo na polasku ili povratku, vrijeme provedeno na putu računat čemu se kao da je radio čitav dan, ako ostane na putu više od jednog dana, tada je gospodar dužan da mu nadoknadi ishranu gotovim novcem prema tržišnim cijenama.

9. Samo nadležne vlasti mogu kmeta kažnjavati i to nakon podnesene prijave i provedenog preslušavanja. Ustrojit će se redovan protokol o svim prijestupima kmetova u koje će se potanko unositi obrane kmetova, zatim činjenično stanje s odnosnim motivima.

10. Kmeta se ne može nikada oglobiti u vezi odnosa prema gospodaru.

11. Ukoliko između gospodara i kmetova već postoje ugovori u pogledu odnosnih uvjeta, tada su mjerodavni ti ugovori.

12. Običaj gospodara da samovoljno uzimaju k sebi i u svoju službu kmetске kćeri ukida se, jer je u suprotnosti s pravima priznatim od austrijskog zakonodavstva i jer je zabranjeno pod prijetnjom kazne za slučaj nasilja prema građanskoj slobodi. (Naredba br. 7431 od 9. srpnja 1815). Vidi Proglas Konavljanima intendanta dubrovačke provincije Caboge od 24. srpnja 1815., AN-V/27 Historijski institut JAZU u Dubrovniku, te Štampe sv. 17 br. 1237g *HaZdr.* Usp. A. degl'Ivelli, nav. djelo 132—133; Pappafava nav. djelo 45; N. Z. Bjelovučić, *Povijest Poluotoka Rata (Pelješca)* 168—169 i *Rtješenje dubrovačkog kmetstva i polovništva* 17; M. Medini, nav. djelo.

¹¹ A. degl'Ivelli, nav. djelo 140.

¹² Isti 266.

¹³ Štampe sv. 17 br. 1237 *HaZdr.*

vlastele i kmetova vodi političko-upravna vlast, pa će ti odnosi biti priznati za javno-pravne.¹⁴

Političke vlasti su priznale vlasnicima zakonito stečena prava, ali su istodobno zaštitili kmetove od gospodareve zloupotrebe i samovolje. Sva ta olakšanja bila su prividna i *de iure*. O tome svjedoče sudske parnice slijedećih godina. Posjednici traže od vlasti da gone kmetove na izvršavanje radne činidbe. Sudac najprije pokušava da se stranke dogovore, ako ne, onda donosi presudu na koju se kmet može žaliti. Ako pak u određenom roku ne izvrši obavezu, onda se stvari koje nisu nužne za izdržavanje mogu zaplijeniti ili pak prodati.¹⁵

Narednih godina sporovi se vode uglavnom oko toga da li kmet može prodati ili prenijeti svoje kmetsko pravo ili, pak, da li treća osoba može naplatiti dugovanje bez dopuštanja gospodara. Također raspravlja se i o tome da li nasljednici kmeta poslije njegove smrti mogu naslijediti njegova prava.¹⁶

Sa zahtjevima iz Janjine, Kune i Trpnja nisu prestala nezadovoljstva među kmetovima, već su se nastavila u selu Brijesta također na Pelješcu.¹⁷ Otkazivanje davanja vlasteli i neizvršavanje radnih činidbi prisililo je vladu 1818. natjerati kmetove da ispune zaostala davanja. Ali nemiri se nastavljaju i dalje. God. 1825. kmetovi sela Vručice na Pelješcu opiru se izvršavanju obaveza prema dubrovačkom vlastelinu Pavu Bassegli-Gozze. Uz vladinu pomoć otpor seljaka je ugušen.¹⁸

Slijedećih godina pojačava se neposlušnost prema vlasteli, što dovodi do povećanog broja parnica. I gospodari i kmetovi sve više gospodarski propadaju, pogotovo između 1829—1831. i 1835—1845,¹⁹ kada je zavladala glad, bolest i nestašica. Sve veća nezadovoljstva

¹⁴ M. Erić, *nav. djelo* 84—91.

¹⁵ A. degl'Ivellio, *nav. djelo* 147 i Presidijalni spisi Namjesništva br. $\frac{4410}{1096}$ od 24. ožujka 1848., *HaZdr.*

¹⁶ A. degl'Ivellio, *nav. djelo* 216.

¹⁷ Spis od 29. travnja 1815. — Misc. 28, Poz. $\frac{16}{162}$ 1 1—2 *HaZdr.* Tako je jedne nedjelje otac sindika Janjine u prisutnosti župnika Pija Ruskovića pred mjesnom crkvom naredio svima stanovnicima da ne moraju više služiti svoje gospodare i kada budu pozivani od njih na posao neka ne idu, jer više nisu dužni da ih služe. Nakon toga kmetovi Vlaho Popić i Antun Bakoč prestaju raditi na imanju dubrovačkog vlastelina Ivana Kaboge. O tome se raspravljalo na sudu u Slanu. Vlastelin se tuži generalu Milutinoviću da ima nadležnost koja zlorabeći svoje dužnosti usuduju se da bune težake protiv vlasnika i ruše javni mir intrigama i buntovničkim načelima.

¹⁸ N. Z. Bjeļovučić, *Povijest Poluotoka Rata (Pelješca)* 170.

¹⁹ Misc. CXL br. 1—30 i misc. 147 Poz. CXLI sv. II *HaZdr.*, te misc. CXXV Poz. 24 $\frac{630}{K 1840}$ od 5. rujna 1843 *HaZdr.*

S. OBAD

PREGLED STANOVNIŠTVA PO PRETURAMA U DUBROVAČKOM OKRUGU

Godina	Korčula	Pelješac Slano	Dubrovnik	Cavtat	Ukupno
1815.	7.385	14.433	13.491	6.012	41.321
1820.	8.149	14.494	14.697	7.124	44.464
1833.	8.862	15.707	14.873	8.114	47.556
1843.	10.526	16.747	16.043	8.791	52.107
Prosječni tempo porasta od 1815—1820.	2 %	0,8 %	1,26%	3,4%	1,47%
Prosječni tempo porasta od 1820—1833.	0,6 %	0,61%	0,9 %	1,0%	0,51%
Prosječni tempo porasta od 1833—1843.	1,73%	0,64%	0,75%	0,8%	0,91%

u vezi s tlakom prisilila su dalmatinsku vladu da donese naredbu kojom se radna renta može zamijeniti novčanom. U naredbi stoji: »Ovi kmeti, koji su po petom članku obvezani podati texanje i čihova kucha nahodise odalečena vise od pet satih hoda od mista, na komuse imade učiniti radnja mochiche izbaviti se od ove duxnosti plativsi deset fiorina na godische.«²⁰ Ukoliko kmet ne bude mogao ili ne bude želio poslužiti se tom mogućnosti »... mochiche bitti obvezan raditi Gospodaru za devet dana zasebicce, brojivsi u tomu dneve nediljne, i ostale svetkovine, dalli ne ono vrime kojeje potrebno za otichi na misto od radnje, i vratiti se k'kucchi. Ostaje paka u slobodiscini Gospodarih, i kmetih ustanovititi meju sobom koji drugi način za isto isposlovanje.«²¹

Malo je bilo seljaka koji su radnu rentu mogli zamijeniti novčanom, tako da je većina i dalje morala raditi devet puta po deset dana u godini. Bilo je vlastele koja su željela prodati zemlju, a i nešto seljaka koji su je mogli kupiti. Na taj način vlasništvo se počelo prenositi s vlastele na kmetove, koji postaju novi vlasnici zemlje skupa s kmetovima. Bilo je slučajeva da su novi zemljišni gospodari bili istodobno kmetovi starih »gospara«, uglavnom dubro-

²⁰ Oznanjenje od 3. ožujka 1836 — Misc. 160, Poz. 147 br. $\frac{3408}{1084}$ HaZdr.

Usporedi s bilješkom 10 toč. 5.

²¹ Isto.

vačke vlastele. Agrarni odnosi od ovog doba postaju složeniji.^{21a} Prvi kupoprodajni ugovori javljaju se na Pelješcu, jer dubrovačka vlastela nisu bila u materijalnoj mogućnosti odlaziti u Orebić na parnice s kmetovima, te su bili prisiljeni prodavati svoja imanja. Odredbama iz 1836. kmetovi su se malo koristili, jer uglavnom još uvijek

^{21a} Područje Dubrovačke Republike u pogledu stanja seljaštva može se podijeliti na tri dijela:

1. Pravi kmetški i feudalni odnosi postojali su na poluotoku Pelješcu (nekad zvanom Stonskom Ratu), Stonskom Primorju (na prostoru istočno od Stona do uključivo Orašca) i u Konavlima. Kad je Dubrovačka Republika zavladała tim krajevima, ona je (osim nekih izuzetaka) lišila dotadašnje vlasnike njihova zemljišta, te zemlju razdijelila između vlastele, a u manjoj mjeri i nekih građana. Seljak tu (osim rijetkih izuzetaka) nijeg mogao biti vlasnik svoje zemlje. Naravno, od 14. i 15. stoljeća do kraja 18. st., položaj seljaka se izmijenio, ali ne puno.

2. Na Lastovu i Mljetu bili su slobodni seljaci, iako je neka najbolja zemljišta posjedovao benediktinski samostan Sv. Marije na Jezeru.

3. U Astorei (Župa, Šumet, Rijeka, Zaton) i na otocima (Koločep, Lopud, Šipan) također su prvobitno bili slobodni seljaci, ali su se i tu počeli stvarati odnosi polovništva i kmetstva, pa se tako stvara mješovita slika, naime bilo je slobodnih seljaka, polovnika i kmetova, a na otocima stvara se stanovništvo urbanog karaktera.

Seljaci Pelješca, Primorja i Konavala (osim izuzetaka) bili su pravi kmetovi. I kmet je u neku ruku polovnik, ali mu je glavna karakteristika da nema ni kuće ni okućnice (vrta), već za uživanje kuće mora vršiti službu, a za uživanje okućnice mora davati poklon. U tom dakle smislu može biti kmet samo jednog gospodara. Kmet ne može imati vlastite zemlje, te zemlju uzima od gospodara na obrađivanje uz određene uvjete i davanje prihoda gospodaru. U prvom redu kmet uzima zemlju od svoga gospodara na obrađivanje, ali može i od drugoga.

Polovnik ima svoju kuću i okućnicu, te ne ide na službu gospodaru, niti mu daje poklon. Takovih isključivih polovnika bilo je uglavnom u Astoreji i otocima (Koločepu, Lopudu, Šipanu), ali mogli su imati i vlastite zemlje. Izraz polovnik nastao je od davanja polovice prihoda, ali uvijek nije bila čista polovica, nego i manje, tako da se izraz polovica ne smije shvatiti u matematskom smislu.

Tipično je za Pelješac, Primorje i Konavle (osim izuzetaka) da seljak nije mogao posjedovati svoju zemlju, kuću i okućnicu, kao što je sve to u Astoreji i na otocima mogao. On doduše nije bio *glebae adscriptus*, jer je mogao iseliti (iako je bilo tendencija da se i to spriječi), ali je tako reći zemlja bila prikovana načelno uz gospara, koji se naravno mogao i mijenjati. Seljak, ako je htio živjeti na Pelješcu, Primorju i Konavlima, mogao je biti samo kmet. Tek u 18. stoljeću razvojem pomorstva, uspjelo je na Pelješcu raznim pomorcima da se oslobode kmetških okova i da postanu vlasnici zemlje.

Na Pelješcu, Primorju i Konavlima seljak je sklapao ugovor (usmeni ili pismeni) o obrađivanju zemljišta, ali to je bio ugovor sklopljen po ustaljenom kalupu uz manje nijanse prisilom, jer drugog izlaza nije bilo, ako je htio živjeti na selu. Pogotovo je teška obaveza bila služba, ali se ipak mora istaknuti da obaveza od 90 dana nije teretila svakog pojedinca seljaka u porodici, već seljačku porodicu, koja je živjela u zadruzi, kao cjelinu. Uzimanje kmetških kćeri kao kućnih pomoćnica bila je zapravo zloupotreba, koja je postala nepisani zakon.

Razumljivo je da je u 19. stoljeću dolazilo do nezadovoljstva kod seljaka, ali vidimo da je ono u prvom redu bilo kod kmetova u Konavlima, Pelješcu

vlada naturalna privreda, a robno-novčana je u začetku, tako da seljak nije u mogućnosti da tlaku zamijeni novcem. Slijedećih godina sve su češće tužbe, žalbe, prigovori, pojačavaju se nezadovoljstva, dolazi do nemira i nereda, osobito u Konavlima.

III

U drugoj fazi od uvođenja desetine 1841. do primjene katastarskog poreza 1850. položaj seoskog stanovništva naglo se pogoršava. Poslije smrti cara Franje I birokracija ponovo pokušava izjednačiti sve stanovnike u pogledu poreza tj. ukinuti povlastice koje je dala Dubrovčanima prvih desetljeća okupacije. Vlada ne čeka izradu katastra, već 1840. uvodi kućarinu, a 1841. desetinu, koja s nekim izmjenama traje do 1850, zatim namete na butige, trgovačke, pivničke i obrtničke prodavaonice, i to po uredbama u zadarskom i splitskom okrugu iz 1837.²²

Nove mjere bile su kobne uopće za gospodarstvo, posebno za ratarstvo. Ali ni to nije bilo dovoljno. Način na koji se porez utjerivao bio je drastičan, te je vlasnike i kmetove bacao u očaj. Na temelju prihoda izvršila bi se procjena i na temelju toga naplaćivala desetina, koja je ubrzala opće siromašenje, te je car bio prisiljen obustaviti dekret o uvođenju poreza i 16. travnja 1842. dati slijedeće saopćenje: »Trebalo ostati na snazi moje Rješenje iz 1841., a sjedinjenu dvorsku kancelariju smatrat ću odgovornom, ako se radovi na stalnom katastru Dalmacije najhitnije ne dovrše. Međutim, spreman sam da posjednicima dubrovačkog i kotorskog okruga odobrim za njihovo olakšanje na temelju prvog prihoda desetine od ove godine kao desetinski porez. — Dvorska kancelarija mora bez oklijevanja u tom smislu poduzeti potrebne mjere, te mi podnijeti detaljni prijedlog u vezi s izvršenjem ovog modaliteta, ali ne prije nego sasluša i mišljenje provincijskih vlasti.«²³

i Primorju, a proširivalo se donekle i na isključive polovnike, koji uopće nisu imali ili su malo imali svoje zemlje. Iako je bio osobno slobodan, seljak je morao ići na službu i davati poklon (par kokoši, par pilića, deset jaja i jednog kozlića), pa je i u doba Austrije ostao ustvari i dalje kmet. Što se tiče tzv. »carine«, zemlje koju je vlasnik obrađivao u svojoj režiji kmetskom radnom snagom, nakon prestanka »službe«, obrađivala se pomoću najamne radne snage. (Na ovoj bilješci i drugim korisnim savjetima dugujem zahvalnost dr Vinku Foretiću u Historijskom arhivu u Dubrovniku).

²² Objavljeno br. 5690/2239 od 23. ožujka 1841. — An-V/13 Historijski institut JAZU u Dubrovniku. Usp. Štampe sv. 2a br. 2406 od 23. ožujka 1841. *HaZdr*; rkp. 646 u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku; V. Lago, nav. djelo 392—393; A. degl'Ivelliò, nav. djelo 241 i S. Ožanić, nav. djelo 45—46. Vidi I. Stojanović, *Povijest Dubrovačke republike (Najnovija povijest Dubrovnika)* 481—483.

²³ Povjerljivi spisi br. 13/p od 13. veljače 1849.,- Historijski arhiv u Dubrovniku (Arhiv općine).

Ustvari, carevo rješenje trebalo je olakšati nove terete. Međutim, birokracija se nije na to osvrtna, već je 1842. dubrovačkom okružju nametnula porez u visini od 33.000 fiorina. To je itekako utjecalo na pogoršanje životnih prilika. Kada se pak uzme u obzir da 32.063 jugera obrađene zemlje u dubrovačkom okrugu (osim Korčule) nisu mogla dati više od 23.000 fiorina godišnjeg prihoda i kada se odbiju administrativni troškovi, ostalo bi državi 18.000 fiorina. Usprkos žalbama, birokracija je ostavila stalni paušalni porez na zemljište od 33.000 fiorina.²⁴ Toj obavezi se nije moglo udovoljiti, tako da je dubrovačka Demanijalna uprava od 1841—1847. imala stalan dug u vidu desetine i kućarine.

Od početka četrdesetih godina kmetovi imaju dvostruk teret, i to prema zemljišnim vlasnicima u radnoj, prirodnoj ili pak novčanoj renti te plaćanje desetine državi.²⁵ I vlastela plaćaju porez u obliku kućarine na kuće u kojima stanuju kmetovi, jer su njihovo vlasništvo, ali uskraćivanje daće i tlake od strane kmetova dovelo je zemljišne gospodare dotle da nisu bili u mogućnosti ispuniti svoje obaveze prema državi. To će dovesti do povećanog broja sudskih parnica na ovome području. Tako je npr. 1842. podneseno cavtatskoj preturi stotinu i devetnaest tužbi, sedamdeset od vlastele, a četrdeset i devet od ostalih vlasnika. Slijedeće godine broj tužbi se povećava na dvije stotine i šest od toga stotinu i pedeset otpada na vlastelu, a četrdeset i osam na ostale vlasnike. Revolucionarne 1848. bile su dvije stotine trideset i tri tužbe, i to stotinu devedeset i jedna od vlastele, a četrdeset i dvije od ostalih posjednika.²⁶ U vezi s tim treba napomenuti da je u dubrovačkim preturama bilo sudaca i činovnika izvan Dubrovnika i Dalmacije, te zbog slabog poznavanja dubrovačkog zakonodavstva, običaja i kmetskih odnosa, mnoge sudske odluke nisu bile u skladu s karakterom lokalnog kmetstva. U početku, pak, dok je bilo starih dubrovačkih činovnika i odvjetnika, grešaka je bilo manje.

Zbog nerodice i povećanog siromaštva uoči revolucije, kmetovi s otoka Šipana mole da budu oslobođeni od poreza, a kmetovima Orašca, Trstena i Osojnika u dubrovačkom Primorju odgođeno je plaćanje poreza na ulje. Seljaci Smokvice i Kćare na otoku Korčuli

²⁴ Isto.

²⁵ U početku desetina se plaća na vino i žitarice, a kasnije se proširila i na ostale proizvode. Posebna komisija odredila je žetvene prinose, a druga cijenu proizvoda. Cijena žitu određivala se po cijeni koja se kretala u mjestu, i to u jeseni, a za ulje u prosincu kada se beru masline. Kmet je morao platiti porez, i to na žito do kraja kalendarske godine, a za vino i ulje u siječnju i veljači naredne godine.

²⁶ A. degl'Ivelli, nav. djelo 272—273.

S. OBAD

CIJENA PROIZVODIMA ZA NAPLAĆIVANJE DESETINE ZA GOD. 1841.

Pretura	Mjesto	Cijena vina na barilo mletačko		Kukuruz		Proso		Sjerak		Bar	
		F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.
KORČULA	Korčula	1	15	—	—	18	4	—	—	—	—
	Blato	1	15	—	—	18	4	—	—	—	—
	Lastovo	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—
PELJEŠAC	Trpanj	1	20	—	—	—	—	—	—	—	—
	Kuna	1	15	20	—	15	—	10	—	15	—
	Janjina	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—
SLANO	Mljet	1	35	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ston	1	35	—	—	—	—	—	—	—	—
	Imotica	1	30	17	6	—	—	7	6	—	—
	Lisac	1	30	—	—	—	—	—	—	—	—
	Slano	1	35	—	—	—	—	—	—	—	—
DUBROVNIK	Šipan	1	25	—	—	—	—	—	—	—	—
	Lopud	1	25	—	—	—	—	—	—	—	—
	Koločep	1	25	—	—	—	—	—	—	—	—
	Zaton	1	15	17	6	—	—	9	2	—	—
	Rijeka	1	35	—	—	—	—	—	—	—	—
	Dubrovnik	1	30	—	—	—	—	—	—	—	—
	Župa	1	35	—	—	—	—	—	—	—	—
CAVTAT	Cavtat	1	30	—	—	—	—	—	—	—	—
	Pridvorje	—	50	18	4	15	10	8	4	15	—
	Pločice	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—

traže izjednačenje u plaćanju poreza s onima iz Blata, dok kmetovi iz Brijesta, Putnikovića na Pelješcu i Močića u Konavlima također mole da budu oprošteni od poreza.²⁷

U predrevolucionarno doba svakovrsna nasilja uzela su maha. Tako npr. mnogi kmetovi grade nove ili nadograđuju stare kuće, koje nisu bile u skladu s utvrđenim dubrovačkim normama, a na koje od 1840. vlastela plaćaju porez, tzv. kućarinu. Tako npr. u Konavlima dolazi do svađa između braće Lasića i dubrovačkog vlastelina Pucića, koji se s jednom skupinom odmetnu u konavoska i hercegovačka brda i nekoliko godina ugrožavaju red i mir i spre-

²⁷ Presidijalni spisi Namjesništva 1848., fasc. $\frac{1}{8}$ HaZdr.

čavaju procjenjivanje i ubiranje daća u tom kraju.²⁸ Uvođenje poreza i česte nerodice uzrokuju glad, a u vezi s tim su krade, zločini, zatvori, iseljavanje, ponajviše iz Konavala, odakle svake godine iseli po nekoliko stotina osoba.²⁹ Pored Konavala nezadovoljstva se javljaju u Primorju (Tršteno, Orašac), Župi, Mljetu, Rijeci i općini dubrovačkoj.

Kako u ostaloj Dalmaciji, tako i dubrovačkom kraju revolucionarne 1848. seljaci uskraćuju daću i tlaku. Nove slobode narod je shvaćao kao znak prestanka obaveza prema gospodarima i državi. Oni drže da je zemlja onoga tko je obrađuje i da će ih vlada u Zadru ili ona u Beču osloboditi stoljetnih obaveza. Tako »občine dubrovačkog okružja izručije svomu zastupniku pismeno njihove odvjetu i želje preporučiv mu da potakne i zemljišni razteret i ukinuće vršenja radne služnosti kućom i drugimi težačkimi zgradjama spojene«.³⁰ Kmetovi pokušavaju nasilnim putem raskinuti obaveze prema vlasteli i državi. Najoštija opozicija bila je u Konavlima (Močići),³¹ ali je bilo otpora i nezadovoljstava na Mljetu, Primorju, Pelješcu i Korčuli. U Konavlima seljaci nisu dopuštali »tutorima i vlasnicima zemljišta da se pojavljuju na njihovoj zemlji«.³² Na Pelješcu kmetovi čine razne pronevjere,³³ dok je u Primorju kružila peticija s potpisima da se kmetovi oslobode tlake i daće.³⁴ Vlasti su pokušale objasniti seljacima što je konstitucija i da je donijeta sa svrhom da se poštuju dotadašnja prava.³⁵ Potpirivanju seljaka dosta su pridonijeli dubrovački talijanaši, koji nagovaraju kmetove da se bune protiv gospara i Austrije, dok se proslavenska struja lojalno drži prema sistemu i ne postavlja zahtjeve za rješenje

²⁸ Štampe sv. 2a br. 244d od 24. prosinca 1844, *HaZdr*; Presidijalni spisi Namjesništva br. 207/p od 26. travnja 1847, kut. 24; Presidijalni spisi Namjesništva br. 18632/3941 od 23. srpnja 1847, kut. 24. Usp. Spisi registrature Namjesništva br. 10968/2113 od 19. svibnja 1848, XIV/1 *HaZdr*; Presidijalni spisi Namjesništva br. 10209/2301 od 24. travnja 1847., *HaZdr*. Vidi S. Antoljak, nav. djelo 105—108.

²⁹ Presidijalni spisi Namjesništvu br. 1152/pr. II/3 2 1846, *HaZdr*, te *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* br. 4, 31, 37, 1847. Usp. S. Obad, »Prvi pokušaji sjedinjenja Konavala s ostalim hrvatskim krajevima« (U tisku za *Anale Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*).

³⁰ V. Pappafava, *nav. djelo* 48.

³¹ Presidijalni spisi Namjesništva br. 2113/p od 21. kolovoza 1848, I/1 11 te spisi registrature Namjesništva br. 26277/1995 od 18. prosinca 1848, *HaZdr*.

³² Spis br. 20/p od 25. svibnja 1848, Fasc. della corrispondenza riservata dell'anno 1848. dal 1 al 68 *Historijski arhiv u Dubrovniku* (Arhiv općine).

³³ Presidijalni spisi Namjesništva br. 9615/861 od 26. travnja 1848. kat XIV *HaZdr*.

³⁴ Pismo Balda Bassegli-Gozze Rafu Puciću sign. 5632 — *Nacionalna sveučilišna biblioteka u Zagrebu*.

³⁵ Oglas »Seljanskome puku« arhivska zbirka Historijskog muzeja u Dubrovniku.

S. OBAD

agrarnog pitanja.³⁶ Uzrok tomu je različiti klasni sastav te skupine, u kojoj je bilo vlastele i drugih posjednika, koji se nisu htjeli odreći svojih imanja i vlasničkih prava.

PREGLED DESETINE OD ŽETVE

Preture	Općinski okrug	Dubrovačko okružje					Ukup. Fior.	Prosj. Fior.
		1843.	1844.	1845.	1846.	1847.		
		Fior.	Fior.	Fior.	Fior.	Fior.		
KORČULA	Blato	7.737	9.841	15.305	7.261	10.762	50.906	10.181
	Korčula	2.033	3.120	3.175	1.626	2.432	12.386	2.477
	Lastovo	859	859	859	859	859	4.295	859
OREBIĆ	Orebić	895	895	895	895	895	4.475	895
	Trpanj	930	930	930	930	930	4.650	930
	Kuna	2.409	2.409	2.409	2.409	2.409	12.045	2.409
	Janjina	2.087	2.087	2.087	2.087	2.087	10.435	2.087
SLANO	Ston	2.310	2.310	2.310	2.310	2.310	11.550	2.310
	Imotica	538	538	538	538	538	2.690	538
	Lisac	920	920	920	920	920	4.600	920
	Slano	1.343	1.343	1.343	1.343	1.343	6.715	1.343
	Mljet	904	904	904	904	904	4.520	904
DUBROVNIK	Šipan	2.932	2.932	2.932	2.932	2.932	14.660	2.932
	Lopud	559	559	559	559	559	2.795	559
	Koločep	237	237	237	237	237	1.185	237
	Zaton	3.591	3.591	3.591	3.591	3.591	17.955	3.591
	Rijeka	1.381	1.381	1.381	1.381	1.381	6.905	1.381
	Dubrovnik	1.066	1.066	1.066	1.066	1.066	5.330	1.066
	Župa	1.595	1.595	1.595	1.595	1.595	7.975	1.595
CAVTAT	Cavtat	1.873	1.873	1.873	1.873	1.873	9.365	1.873
	Pridvorje	3.297	3.297	3.297	3.297	3.297	16.485	3.297
	Pločice	3.274	3.274	3.274	3.274	3.274	16.370	3.274
	Svega	42.770	45.961	51.480	41.887	46.194	228.292	45.658

Prvih desetljeća austrijske okupacije dubrovački agrarni odnosi predmet su raspravljanja, osobito 1848. kada je donijet zakon o ukidanju kmetstva.³⁷ U tom dokumentu između ostalog se kaže:

³⁶ S. Obad, »Lijeve tendencije u dubrovačkom previranju 1848/1849. godine«, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XVI/1965*, Sarajevo (1967).

³⁷ Notificazione br. 2358/p od 7. rujna 1848, Štampe sv. 2b br. 254j₂ HaZdr. Usp. Notificazione br. 2358/p od 15. rujna 1848, Štampe sv. 22, br. 797 1/2 HaZdr. Vidi M. Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, 221 i V. Pappafava, *nav. djelo* 46.

»Ukidaju se odnošaji podložništva i vrhovnog štitništva kao i odredbe kojima su ti odnosi normirani.« Dakle, tim zakonom ukida se »podložništvo«, ali ne i onaj odnos koji se može raskinuti slobodnom voljom stranaka. Vlasteli je bilo u interesu da se utvrdi odnos između kmeta i gospodara sa svrhom da se odredbe od 7. rujna ne primijene na dubrovačko kmetstvo. Budući da kmetovi nisu bili u mogućnosti nadoknaditi odštetu vlasnicima, pokrajinska blagajna bila je siromašna, a državna nije pozvana da iz svojih fondova izdvaja sredstva, pa se u vezi s tim nastoji objasniti da su dubrovački agrarni odnosi privatno-pravne naravi, kako ne bi došli pod udar zakona. S druge pak strane, dubrovački posjednici pokušavaju da se udruže protiv onih koji »podižu prevratnu zastavu komunizma«,³⁸ kako bi lakše mogli sačuvati svoje posjede. Lokalne i pokrajinske vlasti nisu podjednako gledale na tu »opasnost«.

Pobjedom kontrarevolucije i smirivanjem prilika u granicama carstva, stavljena je izvan snage mogućnost raskidanja kmetских odnosa, i to poveljom od 4. ožujka 1849. u kojoj se kaže: »Zbog naročitih odnosa koji postoje u kraljevini Dalmaciji u pogledu kmetских odnosa — to će pitanje u kojemu se opsegu ima primjeniti zakon od 7. rujna 1848. kao i pitanje njegove provedbe u Kraljevini Dalmaciji — biti odmah uzeto u poseban pretres.«³⁹ U vezi s tim dodaje se: »do presude ob oporavljivosti u Dalmaciji zakona od 7. rujna 1848. mora tu te i u Dubrovniku ostati u krieposti sadanje stanje posjedničkih i vlasničkih odnošaja.«⁴⁰ Tako zemljišni odnosi u Dalmaciji uopće, a u Dubrovniku posebno nisu raskinuti kao u drugim pokrajinama carstva, već su ostavljeni da se prouče prije nego se donese konačna odluka o njihovu ukidanju.

Međutim, izrada katastra približavala se kraju. Mnogi posjednici, osobito Pucići, nastoje da se radovi na njemu što duže razvuku, u očekivanju da će porez po katastru biti veći od paušala. Ali to ipak nije utjecalo da se ne ukine paušalna desetina i uvede zemljarina, koju od 1850. plaćaju vlasnici zemljišta.⁴¹

³⁸ Sign. AN-VI/5-Ve — Historijski institut JAZU u Dubrovniku. Vidi S. Obad, *Lijeve tendencije u dubrovačkom previranju 1848/49*. Usp. V. Bogdanov, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49*, 61 dalje, te *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj*, Zagreb 227.

³⁹ Stenographisches protokoll 319 sjednice Carevinskog vijeća 1877. — Misc. CLXV Poz. 24, sign. 16/21 *HaZdr*.

⁴⁰ V. Pappafava, *nav. djelo* 46.

⁴¹ Ranija daća i tlaka, koja se od 1836. mogla zamijeniti novčanom naknadom od 10 fiorina ostala je i dalje kao osnovna obaveza kmetova prema zemljišnim vlasnicima. Takvi agrarni odnosi nisu bili u skladu s duhom vremena, s obzirom da je u nekim pokrajinama Carstva 1848. ukinuto kmetstvo. Neriješeni zemljišni odnosi dovest će slijedećih desetljeća do pojačane zategnutosti, sporova i sudskih parnica između kmetova i vlastele, a to se najbolje odražava u stranačkoj borbi između narodnjaka i autonomaša, osobito za vrijeme izbora.

Na kraju može se zaključiti da u dubrovačkom agraru postoje dva tipa odnosa — kmetstvo i polovništvo, a razlika među njima ogleda se u obavezama. Oba odnosa mogu se razriješiti slobodnom voljom stranaka. U Astoreji, na otocima i Korčuli gdje su bili isključivi polovnici, zastupljeni su privatno-pravni odnosi, dok na Pelješcu, Primorju i Konavlima postoji kmetstvo koje ima karakteristike ekonomskog feudalizma. Poslije pada Republike silom prilika gube se feudalne karakteristike, jer se kupoprodajama i otkupljivanjem stvaraju novi odnosi slobodnog vlasništva, ali ostaci feudalizma postoje i dalje.

Za vrijeme Austrije klasični sistem dubrovačkog kmetstva nešto je blaži, s obzirom da je usklađen s austrijskim zakonodavstvom, koje nije diralo u bit kmetstva, već samo ograničavalo tlaku. Austrija je vanekonomske mjerama, davanjem svakome ponešto, pasivizirala zemljišne vlasnike i njima zavisne seljake. Tako je Beč jednu malobrojnu klasu od svega oko dvadesetak prezimena, koja se izrodila i ubrzano izumirala, učinio neproduktivnom i parazitskom, tako da je uglavnom živjela od državne pomoći i zemljišne rente. Po jednoj liniji vlasnici zemlje uz pomoć vlasti stalno brane uske klasne interese, nastoje da ih konzerviraju, a po drugoj kmetovi stalno traže da se ukine daća i tlaka. Vlast ide srednjim putem na kompromise, kako bi sačuvala postojeće odnose.

Za cijelo vrijeme javno mnijenje na selu nije bilo u skladu s interesima posjedničke klase i tadašnje vlasti, osobito četrdesetih godina, kada kmetovi imaju dvostruki teret prema feudalnim gospodarima i državi, pogotovo četrdesetosme, kada se prvi put otkako je Austrija u tim krajevima, oštrije postavlja rješenje kmetских odnosa. Na tom i ostalom dalmatinskom području nije došlo do ukidanja kmetstva i kolonata, do promjene agrarno-proizvodnih

Šezdesetih i sedamdesetih godina stoljeća u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću raspravlja se o kmetstvu na području bivše Dubrovačke Republike. Godine 1871. u Dalmatinskom saboru postavlja se pitanje o ukidanju radne činidbe, a slijedeće godine dubrovački zastupnici M. Klaić, R. Pucić, P. Čingrija i P. Budmani traže da se prouče obaveze kmetova, tako da je 1873. Odbor Dalmatinskog sabora predložio da se ukine rad od devedeset dana i da umjesto toga kmet plaća »godišnju svotu od pet forinti«. Ta odluka stupa na snagu 1878. pošto ju je potvrdilo Carevinsko vijeće u Beču.

Potkraj devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća prvi put dolazi do jačeg oslobađanja od kmetstva, koje je u vezi s pojačanim iseljavanjem u izvanevropske zemlje a mnogi pak odlaze na more, da bi se zarađenim novcem otkupili od stoljetnog kmetstva. Od toga doba povećava se broj slobodnih seljaka, ali i novih zemljišnih vlasnika izvan Dubrovnika, jer stare dubrovačke vlasteoske obitelji sve više izumiru, tako da su mnogi prisiljeni oslobađati kmetove ili pak ostavljati imanja u nasljedstvo rodbini, zavještati crkvi ili dobrotvornoj ustanovi. Do kraja Prvog svjetskog rata većina seljaka se oslobodila svojih starih, a i novih gospara, a ostali će to postići agrarnom reformom 1918—1931, kada dolazi do potpunog ukidanja kmetstva u ovim krajevima.

odnosa, zbog složenosti i specifičnosti dubrovačkog kmetstva i dalmatinskog kolonatastva, te i radi toga što pritisak seljaka nije bio svagdje podjednako jak i opasan, niti je podjednako trajao, pogotovo nije bilo povezanosti među seljacima, jer je Dubrovnik kao prirodni zid dijelio dubrovački istok od zapada, tako da su nemiri i neredi bili lako spriječeni i ugušeni.

Za čitavo vrijeme Austrija je vješto suprotstavljala jedne drugima, popuštala koliko joj je bilo u interesu i na taj način gradila poredak. Vlastela su uglavnom bila lojalna prema vlasti, koja je štitila njihove interese, a kmetovi su odigrali protufeudalnu i protu-austrijsku ulogu, boreći se prvenstveno za ekonomsko oslobođenje, protiv klasnog, a i nacionalnog neprijatelja, koji na području bivše Dubrovačke Republike nije bio isti.

S. Obad: I RAPPORTI AGRARI NEL TERRITORIO DELL'EX
REPUBBLICA DI DUBROVNIK (RAGUSA)

Riassunto

I rapporti agrari nel territorio dell'ex Repubblica di Dubrovnik (Ragusa), hanno un carattere specifico e complesso. In fatto di doveri, si distinguono due tipi di rapporti, la servitù della gleba e la mezzadria. Nell' Astarea, sulle isole e a Korčula (Curzola) che non era parte integrale della Repubblica, ma ai tempi dell'Austria era incorporata nella provincia di Dubrovnik, c'è la mezzadria, e vi si può parlare di rapporti di diritto privato, mentre sul Pelješac, nel Litorale e nei Canali, c'è la servitù della gleba con le caratteristiche di un feudalesimo economico. Con la caduta della Repubblica, durante il dominio francese ed austriaco, le caratteristiche feudali scompaiono, per il fatto che con le compravendite ed i riscatti, venivano a formarsi proprietà private, sebbene alcuni elementi feudali vi fossero rimasti anche in seguito.

Nella prima fase, dalla venuta dell'Austria nel 1814, al 1841, la popolazione del territorio di Ragusa non paga le tasse allo stato, a causa dei danni subiti nello scontro delle grandi potenze all'inizio del secolo, della forte tradizione statale e le peculiarità secolari, ed in fine acciocchè il nuovo sistema politico non vada a pesare troppo sulle spalle dei nuovi sudditi. Il classico sistema di servitù si è mitigato, mentre il reddito naturale poteva essere rimpiazzato dal contributo in danaro. L'Austria immobilizza i proprietari terrieri e i loro rispettivi contadini con misure extraeconomiche. Questa classe, numericamente esigua, diventa sotto l'Austria improduttiva e parassitica, e vive